

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – סנהדרין, פרקים א-ב, עמ' 36-19

שיעור ב

יציאה למלחמת רשות ולמלחמת מצווה

(סנהדרין ב ע"א; טז ע"א; כ ע"ב)

- א. סדרי יציאה למלחמת רשות ולמלחמת מצווה
- ב. מהי מלחמת רשות ומהי מלחמת מצווה?
- ג. הימלכות בסנהדרין במלחמת רשות
- ד. שאילה באורים ותומים לקראת מלחמה
- ה. הייעוד של האורים ותומים
- סיכום

א. סדרי יציאה למלחמת רשות ולמלחמת מצווה

במשנה (ב ע"א) נאמר:

אין מוציאין למלחמת הרשות, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

במשנה (כ ע"ב) נאמר על מלך:

ומוציא למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד.¹

בירושלמי (ב, ה) נזכר הפסוק: "על פיו יצאו ועל פיו יבאו" (במדבר כז, כא) כמקור לכך שסנהדרין הם הקובעים האם יוצאים למלחמת רשות. "לצאת ולבוא" זהו ביטוי ליציאה למלחמה וכפי שמופיע בפסוקים אחרים. משה אמר לעם: "לא אוכל עוד לצאת ולבוא" (דברים לא, ב), וכלב בן יפונה אמר: "עודני היום חזק כאשר ביום שלח אותי משה, ככחי אז וככחי עתה, למלחמה ולצאת ולבוא" (יהושע יד, יא), "צאתך ובאך אתי במחנה" (שמואל א כט, ו), ועוד.

הגמרא (טז ע"א) שאלה מה המקור לכך שהמלך והסנהדרין שותפים בהחלטה לצאת למלחמת רשות?

אמר ר' אבהו: דאמר קרא "ולפני אלעזר הכהן יעמוד, ושאל לו במשפט האורים לפני ה', על פיו יצאו ועל פיו יבאו, הוא וכל בני ישראל איתו וכל העדה" (במדבר כז, כא). "הוא" – זה מלך, "וכל בני ישראל איתו" – זה משוח מלחמה, "וכל העדה" – זה סנהדרין.

הגמרא שאלה, אולי הפסוק מלמד שבאופן עקרוני, בעניינים ציבוריים יש לשאול באורים ותומים ע"י מלך או ע"י סנהדרין או ע"י משוח מלחמה ולא הדיוט, ואין מפסוק זה ראייה לדין המשנה, שאין יוצאים למלחמה אלא על פי שבעים ואחד. תשובת הגמרא:

1 הגמרא (שם) דנה מדוע נזכר בשתי משניות ובפרקים שונים במסכת, דין היציאה למלחמת רשות? התשובה: "איידי דתנא כל מילי דמלך, תנא נמי מוציאין למלחמת הרשות". במשנה שבפרק ראשון המבט הוא על תפקיד הסנהדרין בהחלטה ליציאה למלחמת רשות, ובמשנה שבפרק שני המבט הוא על פעולתו של המלך בהחלטה ליציאה למלחמת רשות. מאחר שהמשנה בפרק השני עוסקת בדיני מלך, נזכרה גם ההלכה בענייני מלחמה. מכאן שיש שותפות או תיאום בין המלך לבין הסנהדרין בנוגע ליציאה למלחמת רשות. התוספות (יד ע"ב ד"ה מתני' דלא; שבועות טו ע"א ד"ה שאין) כתבו שלא נזכר במשנה בתחילת המסכת שכשמוציאים למלחמת רשות יש צורך גם במלך ומשוח מלחמה, מפני שבכל מה שקשור לרשות של סנהדרין גדולה לא נזכר במשנה מי עוד היה שותף, וכמו בנוגע להוסיף על העיר והעזרות, שמלבד סנהדרין גדולה יש צורך במלך, נשיא, אורים ותומים, שתי תודות ושיר.

כי הא דאמר רב אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו, והיה מנגן מאליו. מיד היה דוד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארץ, ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשוטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמליכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים.

לפני שדוד המלך יצא למלחמת רשות, התייעצו אנשיו באחיתופל, נמלכו בסנהדרין ושאלו באורים ותומים. רב יוסף למד שהמקור הוא מהפסוק: "ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב" (דברי הימים א כז, לז). אחיתופל היה יועץ, בניהו בן יהוידע הכוונה לסנהדרין מפני שהיה מופלא וראש בית דין, אביתר אלו אורים ותומים, ואחר כך יואב שר הצבא. הסדר הוא, אחיתופל, בניהו, אביתר ויואב. בדרשת הגמרא יש תוספת על האמור במשנה, מאחר שמהמשנה היה ניתן להבין שכשמלך מעוניין לצאת למלחמת רשות, עליו להימלך בסנהדרין בלבד, ומהברייתא נלמד שיש צורך לשאול גם באורים ותומים. משמעות הביטוי "מלחמת רשות" היא שעל המלך ליטול רשות.² כשמלך מוציא למלחמת מצווה אין עליו חובה להימלך בסנהדרין ולשאול באורים ותומים, אלא הוא יוצא למלחמה על פי שיקוליו.

ב. מהי מלחמת רשות ומהי מלחמת מצווה?

רש"י (ב ע"א ד"ה במלחמת הרשות) כתב: "כל מלחמה קרי רשות, לבד ממלחמת יהושע, שהיתה לכבוש את ארץ ישראל". רש"י לא כתב כאן הגדרה אחרת למלחמותיו של יהושע בן נון. במקום אחר כתב רש"י (עירובין יז ע"א ד"ה למלחמת הרשות): "סתם מלחמת רשות, ממלחמת יהושע ואילך שהיא היתה מלחמת מצווה". נראה שאין כוונת רש"י לומר שרק מלחמת יהושע היא לא מלחמת רשות. דבריו "ממלחמת יהושע ואילך" משמע שכל מלחמה שהיא כמו מלחמת יהושע לכיבוש הארץ, או להצלה מפני אויבים, כלולה תחת ההגדרה מלחמת מצווה.

הרמב"ם (הל' מלכים ד, א-י) כתב על תפקידי המלך וסמכויותיו, וסיים את הפרק:

ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שמואל א ח, כ).

"תחלה" במובן של עיקר. עיקר תפקידו של מלך הוא לשפוט – להוביל את העם, ולהלחם מלחמות אם יש צורך בדבר. בהלכה זו סיים הרמב"ם את ההלכות הנוגעות לתפקידי המלך וסמכויותיו, ובפרקים הבאים (פרקים ה-ח) כתב הרמב"ם את הלכות המלחמה. בראש הפרק (הל' מלכים ה, א) דירג הרמב"ם את סוגי המלחמות, ואת סדר היציאה למלחמות:

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצווה. ואי זו היא מלחמת מצווה? [א] זו מלחמת שבעה עממים, [ב] ומלחמת עמלק, [ג] ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

המילה "תחלה" היא מילת קישור בין ההלכה המסיימת את פרק ד להלכה הפותחת את פרק ה: "שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות... אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצווה". עיקר

2 כך הסביר את משמעות השם, הרב שמואל אשכנזי, שו"ת מקום שמואל, חלק א סי' ח.

תפקידו של מלך הוא משפט ומלחמה, ובין המלחמות, המלחמה העיקרית והחשובה היא מלחמת מצווה, ושנייה לה מלחמת רשות.

הרמב"ם מנה שלושה מצבים של מלחמת מצווה: שבעה עמים, עמלק, ועזרת ישראל מיד צר. בהמשך הפרק (שם ד-ה) כתב הרמב"ם את הפסוקים שמהם למד על מלחמת שבעה עמים ועמלק: "מצות עשה להחרים שבעה עממין שנאמר 'החרם תחרימם' (דברים כ, יז)... וכן מצות עשה לאבד זכר עמלק, שנאמר 'תמחה את זכר עמלק' (שם כה, יט)".³ עוד הזכיר הרמב"ם את מלחמת הרשות שהיא מחוץ לגבולות ארץ ישראל "להרחיב גבול ישראל".

בהמשך כתב הרמב"ם (הל' מלכים ה, ב) על נוהלי היציאה למלחמות הללו:

מלחמת מצווה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

במקום נוסף כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין ה, א) על תפקידי בית הדין הגדול, והזכיר גם את נוהלי היציאה למלחמה: "ולא מוציאין למלחמת הרשות... אלא על פי בית דין הגדול".

הרמב"ן (השגות לספר המצוות, שכחת העשין מצווה ד), הגדיר אחרת מהי מלחמת מצווה. לפיו, מלחמת מצווה היא מרכיב משמעותי במצוות יישוב ארץ ישראל:

שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ" (במדבר לג, נג, ורמב"ן שם). ונכפל כזה העניין במצווה זו במקומות אחרים כאמרו יתברך "באו ורשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם" (דברים א, ח) ופרט אותה להם במצווה זו כולה בגבוליה ומצריה כמו שאמר "ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים..." (שם ז). שלא יניחו ממנה מקום. והראה שזו מצווה אמרו ית' בענין המרגלים (שם) "עלה רש כאשר דבר ה' אלוקיך לך אל תירא ואל תחת" (שם כא). ואמר עוד "ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם" (שם ט, כג) וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה כתוב "ותמרו את פי ה' אלוקיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו" (שם כו), הוראה שהיתה מצווה לא יעוד והבטחה.

לדברי הרמב"ן, יש שני מרכיבים במצווה. המרכיב האחד: "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות" – מן האומות דווקא, ולא סתם גויים. המצווה היא, שאנו, עם ישראל, נהיה ריבוניים בארץ ולא אומה אחרת. צו התורה הוא פנייה לעם ישראל לרשת את הארץ כאומה, ולא רק כאנשים בודדים ופרטיים. ירושה היא בעלות. אדם שמקבל ירושה הוא מעתה הבעלים על מה שהוא קיבל. אמנם בשונה מירושה הבאה בעקבות פטירה של אדם קרוב, החובה לרשת את הארץ קיימת גם כשיש להיאבק ולהילחם על כך, היא איננה ניתנת בהכרח במתנה, או על מגש של כסף. המרכיב השני: שהארץ לא תהיה שממה. לבנות אותה, לטעת בה עצים, לסלול כבישים, לפתח אותה בכל הכיוונים, ועוד. אמנם הפרחת השממה יכולה להיות גם תחת ריבונות זרה, וכפי שכך היה למשל בעשרות השנים שלפני קום המדינה, אך זהו קיום חלקי של המצווה. המצווה השלמה היא כששני המרכיבים מתקיימים. ריבונות והפרחת השממה.⁴

הרמב"ן המשיך וכתב עוד:

3 הרמב"ם גם מנה מצוות אלו בספר המצוות (מצוות עשה קפז): "שצונו להרוג שבעה עממין ולאבדם"; מצות עשה קפח: "שצונו להכרית זרע עמלק".

4 כך הסביר הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות – ארץ ישראל, עמ' 111) את דברי הרמב"ן הללו.

וזו היא שהחכמים קורין אותה (משנה סוטה ח, ו) מלחמת מצוה. וכך אמרו בגמרא סוטה (מד ע"ב): "אמר רב יהודה מלחמת יהושע לכבש דברי הכל חובה מלחמת דוד להרווחה דברי הכל רשות. ולשון ספרי (שופטים יז, יד) "וירשתה וישבת בה" – בזכות שתירש תשב".

ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבעת עממים שנצטוו לאבדם שנאמר: "החרם תחרימם" (דברים כ, יז). אין הדבר כן. שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו ואם רצו להשלים נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות. וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם "הגרשי פנה והלך לו" (דברים רבה, ה, יד), ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם זו אפריקי, נצטוינו אנחנו לבוא בארץ ולכבוש המדינות ולהושיב בה שבטינו... אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

"וזו היא שהחכמים קורין אותה (משנה סוטה ח, ו) מלחמת מצוה" – כוונת הרמב"ן היא, שקיום מצוות הירושה על הארץ, הוא גם כשהדבר כרוך במלחמה. מלחמת מצווה – כיבוש וריבונות על ארץ ישראל. אך אין חובה שהריבונות על הארץ תושג רק בעקבות הכרעה במסגרת מלחמת מצווה.

בסוף דבריו כתב הרמב"ן: "ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבעת עממים שנצטוו לאבדם שנאמר: 'החרם תחרימם' (דברים כ, יז). אין הדבר כן". נראה שבדברים אלו כיוון הרמב"ן לדברי הרמב"ם שכתב שמלחמת מצווה היא להחרים את שבעה העמים. לפי הרמב"ן אין זה כך. הגדרת מלחמת מצווה משמעה מלחמה לשם החלת ריבונות על הארץ, ולא כנגד העמים שנמצאים בארץ. שהרי "אם רצו להשלים, נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים", ושוב ציין וכתב מה מטרת המצווה: "אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות".

גם הרמב"ם כתב על התנאים בהם ניתן לאפשר לשבעה עמים להישאר בארץ (הל' מלכים ו, ג), ובכל זאת קבע ובשונה מהרמב"ן, שמלחמת מצווה היא מלחמה מול שבעה העמים. אמנם הרמב"ם לא מנה במניין המצוות מצווה ייחודית לכבוש וליישב את ארץ ישראל, אך כתב (הל' תרומות א, ב) על המשמעות המעשית של השלטת ריבונות בארץ במישור ההלכתי:

ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או שופט⁵ או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישאל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום, אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם, אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצוות. ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים אע"פ שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו.

הרמב"ם קבע שההגדרה של ארץ ישראל לעניין מצוות התלויות בארץ היא מקום בארץ ישראל שנכבש ע"י מנהיגות שמקובלת על רוב ישראל – מלך, שופט, נביא, וניתן להוסיף כל מנהיגות שלטונית אחרת. לפעולה זו הוא קרא "כיבוש רבים". הרמב"ם הזכיר את המשמעות הזו של "כיבוש רבים" במקום נוסף בהקשר למצוות התלויות בארץ (הל' הבחירה ו, טז):

חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים. וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל.

5 המילים "או שופט" לא מופיעות במהדורת הדפוס הנפוצה של הרמב"ם. אך הן מופיעות בכל המהדורות החדשות ע"פ כתבי יד: מהדורת הרב יוסף קאפח; מהדורת הרב שבתאי פרנקל; הרב נחום רבינוביץ' – יד פשוטה; הרב יצחק שילת – רמב"ם מדויק.

הרמב"ם הוא כנראה זה שחידש את המושג: "כיבוש רבים", הצד האחר של המושג "כיבוש יחיד" שכבר מופיע בחז"ל.⁶ "כיבוש רבים" במובן זה שהרבים, הרוב בעם ישראל, הסכימו ותמכו בכך. אין כוונתו לומר שרוב עם ישראל כבשו את המקום באופן מעשי. כאמור, אף שהסמכות להוציא למלחמה נתונה בידי ההנהגה, למלחמת מצווה – המלך לבדו, ולמלחמת רשות – מלך עם סנהדרין ואורים ותומים, אם אין תמיכה והסכמה של רוב העם למלחמה, הכיבוש ייקרא כיבוש יחיד, ואין הוא נחשב כיבוש. הסנהדרין מאשרים אמנם את היציאה למלחמה, או שותפים בצורה כזו או אחרת בגיבוש ההחלטה אם לצאת, אבל כדי שיהיה זה "כיבוש רבים" צריך גם את תמיכת העם. את הדברים הללו רמז הרמב"ם בקצרה בהמשך הפרק (הל' מלכים ה, ו):

כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שכבשו אחר כבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה.

יושם לב לדברי הרמב"ם. הרמב"ם לא כתב: 'כל הארצות שמלך ישראל כובש על פי בית דין', אלא: "כל הארצות שכובשין ישראל" – ישנה הסכמה של כל ישראל, אם כי בפועל, הלוחמים הם אלו הכובשים. "במלך על פי בית דין" – המלך הוא זה שמוביל את המלחמה ובאישור בית הדין.

החזון איש (שביעית, סי' ג ס"ק טז), שאל מניין למד הרמב"ם את הצורך בהסכמת רוב ישראל? המב"ט (קריית ספר על הרמב"ם בהל' תרומות שם), כתב שהמקור הוא מכך שהצו לכבוש את הארץ נאמר ליהושע ולכל ישראל (דברים יא, כג-כד). יש להוסיף, כי מהרמב"ם עצמו יש ללמוד שכל שבטי ישראל כבשו את הארץ כולל השבטים שנחלו בעבר הירדן וחלוקת הארץ הייתה לפני שסיימו לכבוש את כל הארץ. היה צורך לחלק את הארץ קודם ששבטי עבר הירדן חוזרים למקומם, כדי שכל מקום בארץ ייחשב כשייך לכולם, ולא רק לשבט הגר במקום.⁷ על מנת להחיל את חובת המצוות התלויות בארץ על מקום בארץ ישראל, אפילו בתוך גבולות הארץ המובטחת, לא מספיק רק לכבוש את המקום, צריך שהכיבוש יעשה מדעת רוב ישראל. הסכמתם של הלוחמים לבד אינה מספקת, אלא נצרכת הסכמת רוב עם ישראל. דברים דומים לדברי הרמב"ם ניתן ללמוד גם מדברי רש"י שהסביר מדוע כיבוש סוריא הוא כיבוש יחיד (גיטין ח ע"ב ד"ה כיבוש יחיד):

כיבוש יחיד – דוד, שלא היו כל ישראל ביחד כדרך שהיו בכבוש יהושע שהיו כולם וכבשוה לצורך כל ישראל קודם חלוקה. אבל דוד לא כבש אלא לצורכו.

"שלא היו כל ישראל ביחד" – אין כוונת רש"י לומר שבפועל לא נלחמו כל ישראל, שהרי גם בימי יהושע לא נלחמו כולם בכל מקום ומקום. אלא שלא הייתה הסכמה של כל עם ישראל על המלחמה ויעודיה כפי שהיה בימי יהושע. אכן על דוד נאמר במדרש (ויקרא רבה א, ד):

שמונה עשרה מלחמות עשה דוד: חמש לצורך עצמו, ושלוש עשרה לצורך ישראל.

ייתכן שבשל העובדה שהמלחמות היו לצרכיו האישיים, לא הייתה לכך הסכמה ציבורית רחבה. לא ברור אם דוד לא הצליח לגייס את רוב עם ישראל למלחמה זו בשל כך, או שמראש הוא לא גייס את כולם אלא מיעוט קטן. בגמרא (עבודה זרה כ ע"ב) הסביר רש"י את מעמדה של סוריא בצורה שונה:

6 גיטין ח ע"ב; גיטין מז ע"א-ע"ב; עבודה זרה כא ע"א.
7 ראה: הרב משה צבי נריה, "כיבוש רבים – שיטת הרמב"ם", צניף מלוכה, עמ' 43-46. הרב יעקב זיסברג, "שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל", עמ' 201-249, ציין הלכות רבות בדברי הרמב"ם בהן הוא כתב על המצווה לשבת בארץ ישראל.

סוריא – ארם צובה וסמוכה לארץ ישראל, וכיבשה דוד וחיברה לקדושת ארץ ישראל, שלא על פי הדבור, ובלא ששים ריבוא. וקרי ליה כיבוש יחיד.⁸

כאן לא כתב רש"י שלא היו כל ישראל יחד, אלא כתב שלא היו שישים ריבוא. גם כאן נראה, שאין כוונת רש"י לומר שיששים ריבוא אנשים צריכים להשתתף בפועל במלחמה, "שהרי כרכים רבים מארץ ישראל לא כבשו כל ישראל אלא מקצתם" (ר"ן, עבודה זרה ו' ע"ב בדפי הר"ף). אלא נראה, שגם כאן רש"י רצה לומר שנדרשת תמיכה של העם, ונקט במספר זה מאחר שזהו הגרעין המרכזי של עם ישראל.⁹

הרמב"ם והרמב"ן חלקו אם כן, מה ההגדרת של מלחמת מצווה. הרמב"ם מיקד את המצווה במלחמה מול מעמדם ורצונם של הלוחמים נגדנו – שבעה עמים, עמלק, כל צר שמציק לישראל. מטרת המלחמה מולם היא למנוע מהם לממש את שאיפותיהם. הרמב"ן מיקד את מטרת המלחמה בתוצאה – השגת שלטון וריבונות יהודית על ארץ ישראל, גם במחיר של מלחמה. אמנם גם הרמב"ן מסכים בוודאי שאם אין אף גוי בארץ ועם ישראל חוזר לארצו ושולט בה, הרי בכך מקיימים את מצוות יישוב ארץ ישראל. האפשרות להחיל ריבונות באמצעות מלחמה כפי שאכן היה בעת הכניסה לארץ בימי יהושע בן נון, בהחלט קיימת אך אינה הכרחית.¹⁰

ג. הימלכות בסנהדרין במלחמת רשות

מהי המשמעות של נטילת עצה והימלכות בסנהדרין? רש"י (טז ע"א ד"ה ונמלכין) כתב שנמלכין בסנהדרין כדי ליטול מהם רשות. במקום אחר (ברכות ג ע"ב ד"ה ונמלכין) הוסיף רש"י שנוטלים מהם רשות כדי שיתפללו עליהם.¹¹ נראה שהכוונה היא שהמלך היה משתף את הסנהדרין בשיקולים ובמטרות של המלחמה, ורק לאחר מכן היה מקבל מהם רשות.

הרמב"ם (פירוש המשנה, סנהדרין א, ה) כתב:

ומלחמת הרשות למדנוה ממה שהיה דוד נוהג שלא היה יוצא למלחמת הרשות עד שהיה יועץ עם סנהדרין גדולה, כמו שהוא מפורסם אצלו ממנהגם עליהם השלום.

הר"ן (כ ע"ב) כתב שלא היה צריך לקבל רשות מהסנהדרין על עצם ההחלטה לצאת למלחמה, אלא על כפיית העם לצאת למלחמה.¹² תוספות הרא"ש (ברכות ג ע"ב) כתב שנוטלים מהם רשות "וגם היו בעלי עצה וגבורה". מלבד נטילת הרשות העקרונית, יש כאן נטילת עצות כיצד לנהוג במלחמה על אף שבעצות הטקטיות היו נועצים באנשים כדוגמת אחיתופל, וכדברי רש"י (ברכות שם ד"ה יועצים באחיתופל): "איזה הדרך ילכו והיאך יציבו מצב ומשחית וטכסיסי מארב מלחמה".

8 לפי פירושים אחרים כיבוש סוריא נחשב כיבוש יחיד לא בשל העובדה שלא היה בהסכמת העם אלא בשל סיבות אחרות קודמות יותר. או שהיה על דוד לכבוש קודם את הארץ המובטחת ורק אחר כך את סוריא, או שהוא לא שאל כלל את הסנהדרין. ראה: גיטין ח ע"א תוספות ד"ה כיבוש; עבודה זרה כא ע"א תוספות ד"ה כיבוש; רמב"ם הל' תרומות א, ג; רמב"ן דברים יא, כד, ועוד. וראה עוד: הרב ש"י זיון, "הכלל והפרט בקדושת הארץ", תושבע"פ, יא (תשכ"ט), עמ' יט-כו.

9 היה ניתן להציע שלפי הרמב"ם צריך שרוב ישראל יתמכו בכיבוש המלחמה, ולפי רש"י מספיקה תמיכה של שישים ריבוא, ואפילו אם מספר גדול יותר מעם ישראל מתנגדים למהלך. אלא שנראה שאין זו כוונת רש"י. נראה שרש"י רצה אף הוא לומר שנצרכת הסכמה של עם ישראל למהלך. ראה: רבנו חיים בן עטר, אור החיים הקדוש, במדבר לב, ג; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק י, סי' א אות י. על משמעות המספר שישים ריבוא בהקשר זה, ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "מדינת ישראל והמצוות התלויות בארץ מהתורה", עמ' 395-399.

10 הרב נחום רבינוביץ, נר לנתיבותי, עמ' 353-355, ציין גם כן לדברי הרמב"ם הללו בהל' תרומות, וכתב שלדעת הרמב"ן רק מצווה שנמנית בתרי"ג המצוות היא זו שמחייבת, או הלכה שמתייחסת לאיזו מצווה, ואילו הרמב"ם הסביר בשורשים שבספר המצוות שהוא אינו מונה מצווה שהיא כללית וכוללת פרטים רבים.

11 כך כתב גם הר"י מלוניל, סנהדרין כ ע"ב ד"ה ומוציא.

12 כך גם כתב המאירי, סנהדרין טז ע"א.

המהרש"א (חידושי אגדות, סנהדרין טז ע"א) כתב שהתייעצו באחיתופל כדי "לדעת הנהגת המדינה במלחמה, ונטלו עצה מסנהדרין איך ינהגו במלחמה ע"פ התורה בכמה דברים במלחמה". לפיו לא נוטלים רשות לעצם היציאה למלחמה, אלא נטילת עצה מסוג אחר, כיצד להתנהג מבחינה הלכתית ותורנית במלחמה.¹³

הנצי"ב (מרומי שדה, סנהדרין כ ע"ב ד"ה ומוציא), כתב שצריך אמנם להימלך בסנהדרין, אך הסנהדרין חייבים להסכים עם המלך כי "העיקר היה תלוי ברצון המלך". לפיו, כדברי רש"י היו נמלכים בסנהדרין כדי שיתפללו עליהם, "אבל לא נדרשו לרשותם". הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן, סי' קמה, עמ' שג) כתב שמלך חייב לקבל את הסכמת סנהדרין כדי להוציא למלחמת רשות, ואם הכריח את העם לצאת למלחמה בלי אישור סנהדרין, הרי זה כמו רצח.¹⁴

הרב צבי יהודה קוק (שיחות – חומש דברים, עמ' 349; שיחות – ארץ ישראל, עמ' 65) הסביר את החשיבות והמשמעות של הימלכות בסנהדרין בעת יציאה למלחמת רשות ובהשוואה למלחמת מצווה:

מלחמת רשות מופיעה בנסיבות מיוחדות, כשיש צורך של התרחבות. המשנה בתחילת מסכת סנהדרין קובעת שיוציאים למלחמת רשות לאחר קבלת אישור מבית הדין הגדול של שבעים ואחד. זאת אומרת במצבים פוליטיים מסויימים יש אפשרות של התפשטות, אמנם היא צריכה להסתדר באישור בית דין. למלחמת מצווה אין צורך בהסכמת בית הדין. במצבנו עכשו שהמלחמה היא מלחמת מצווה בכפלים – "עזרת ישראל מיד צר" לדעת הרמב"ם (הל' מלכים ה, א), וכיבוש הארץ לדעת הרמב"ן (הוספות לספר המצוות, מצוות עשה ד), אין צורך ברשות של רבנים כדי לצאת למלחמה. מצוה זו שייכת לסדר המלכות, של המלך או של כל ממשלה בישראל שהיא במקום מלך, – כמובן ממשלה הפועלת בגבורה, כי הממשלה היא בשביל העם ולא העם בשביל הממשלה. מלחמת מצווה היא המלחמה במובנה האמיתי, ומלחמת רשות היא טפלה לה. אין לנו מצוה להרחיב גבולותינו. אמנם יכולים להיות מצבים מדיניים וכלכליים שמחייבים זאת, אבל אין הדבר כל כך פשוט, וצריך להתייעץ עם גדולים. ההחלטה תצא מן המלכות יחד עם הסנהדרין שהיא הנהגת התורה בישראל.¹⁵

האישור לצאת למלחמת רשות כולל היתר למלך לקחת סיכון גם אם יפלו עד שישיית מהלוחמים, וכדברי הגמ' (שבועות לה ע"ב): "אמר שמואל: מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא". התוספות (ד"ה דקטלא) כתבו: "בהוצאת למלחמת הרשות קאמר". הנצי"ב (העמק דבר בראשית ט, ה) הדגיש שבמצבים מסוימים צריך ליזום מלחמה וזו דרך העולם:

בשעת מלחמה "ועת לשנוא" (קהלת ג, ח) אז "עת להרוג" (שם ג), ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם, וכדאיתא בשבועות (לה ע"ב) מלכותא דקטלא חד משיתא לא מיענש, ואפי' מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אף על גב שכמה מישראל יהרגו על ידי זה.

13 לסיכום שיטת הראשונים בעניין זה, ראה: הלכה ברורה, סנהדרין טז ע"א. ראה עוד בספרי: "כפייה על מנהיגות לכבוש את הארץ וליישובה", שבות יהודה וישראל, עמ' 175-190.

14 הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה, ג, אגרת תתקמ"ד), הרחיב עוד בעניין זה ודקדק בלשון המשנה (סנהדרין כ ע"ב): "ומוציא על פי בית דין" – "והיינו שהבית דין מסכימים על גזרתו, דאילו היו מצווים, היתה זו כבר מצוה לדברי הרמב"ם מכלל לא תסור. וכן משמע הלשון 'ומוציא על פי בית דין' דעיקר הוא מה שהוא מוציא, אלא שצריך על זה הסכמת בית דין שיתנו רשות על זה". ראה גם: מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (שו"ת מנחת אברהם, ד, עמ' יד), שכתב שללא רשות בית הדין אין חלות מלחמה, ואין המלך רשאי לכוף לצאת.

15 עוד הסביר הרב צבי יהודה קוק (שיחות – חומש דברים, עמ' 357-358) שיש להבחין בין מלחמת מצווה למלחמת רשות, כהבדל שבין קודש לקודש. "למלחמת מצווה ככל מצוה דאורייתא יש קדושה אלוקית... אבל למלחמת רשות אין את אותו ערך שמימי. במלחמת מצווה יש סיעתא דשמיא, לעומת זאת מלחמת רשות שקיומה מותנה בהסכמת בית הדין הגדול מחייבת תיקון הסיבוכים הציבוריים והממלכתיים שעלולים להופיע, והחזרה בתשובה עליהם... כגון היתקלות עם גויה, ומעשה יפת תואר". הראי"ה קוק, פנקסי הראי"ה, פנקס א, פיסקה לד (עמ' כט) כתב על מלחמת רשות בהקשר של היתר יפת תואר במלחמת רשות: "כשם שעלינו להתרומם מדין יפת תואר, כן נזכה להתרומם מעיקר החינוך של מלחמת רשות, ונכיר שכל כלי זין אינו אלא לגנאי".

מכלל הדברים עולה שמלך יכול ליזום לצאת למלחמת רשות, אך עליו להיוועץ על מנת לקבל רשות מסנהדרין, ולבקש שיתפללו להצלחת המלחמה. הביטוי במשנה "אין מוציאין... אלא..." משמעו שהמלך חייב לשתף את הסנהדרין בהחלטה לצאת למלחמת רשות.¹⁶

ד. שאילה באורים ותומים לקראת מלחמה

הרמב"ם לא הזכיר בפירוש המשנה (סנהדרין א, ה; ב, ד) וכן לא במשנה תורה (הל' סנהדרין ה, א; הל' מלכים ה, ב) שעל הסנהדרין לשאול באורים ותומים. הוא כתב שם שיציאה למלחמת רשות היא במלך וסנהדרין. הרמב"ם הזכיר את השאילה באורים ותומים בספר המצוות (שורש יד, בסוף):

וידוע שהמלחמות וכבוש הארצות לא יהיה אלא במלך ובעצת סנהדרי גדולה, וכהן גדול, כמו שאמר "ולפני אלעזר הכהן יעמוד".

אזכור הכהן הגדול מלמד על כך שיש לשאול באורים ותומים. כמו כן הרמב"ם כתב באופן כללי על מלחמות ולא מיקד את הצורך בכהן גדול במלחמת רשות בלבד. אכן, שאול המלך שאל באורים ותומים במלחמה מול הפלשתים (שמואל א כח, ו), וגם דוד שאל האם להילחם בהם או לא (שמואל א יד, יח, לז; כג, א-ד; ל, ז; שמואל ב ה, יט, כג; דברי הימים א יד, יד, ועוד), וכן שאל באורים ותומים במלחמה מול עמלק (שמואל א ל, א-ה). רב יוסף (טז ע"א-ע"ב) ציין את המסופר על דוד המלך כהוכחה לדרשת רב אחא בר ביזנא בשם ר' שמעון חסידא.¹⁷

אפשר היה לומר שהרמב"ם לא הזכיר במשנה תורה את החובה לשאול באורים ותומים, כי אורים ותומים בטלו מסוף בית ראשון (תוספתא סוטה יג, ב; סוטה מח ע"א-ע"ב; יומא כא ע"ב), אולם במקומות אחרים הזכיר הרמב"ם את השימוש באורים ותומים (למשל: הל' כלי המקדש ה, ועוד), אם כן אין לקבל הסבר זה. אמנם הרמב"ם הזכיר בשני מקומות את דרשת ר' אבהו על הפסוק "ולפני אלעזר הכהן יעמד" (רמב"ם הל' כלי המקדש י, יב; הל' מלכים ב, ה) שם כתב מי הם השואלים באורים ותומים, ושגם מלך שואל, אך לא כתב זאת באופן ישיר על שאילה לקראת מלחמה. נראה שהרמב"ם סבר שהמסופר על שאול ודוד, וכן דרשת רב יוסף מהמסופר על דוד המלך, מלמדים שכך היה, ואם אפשר זו תהיה מצווה לשאול באורים ותומים גם לקראת מלחמת מצווה, אך אין חובה הלכתית לנהוג כך.

הרמב"ן לא כתב ביאור לסוגיה במסכת סנהדרין ולסוגיה במסכת ברכות, אך בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם (בסוף), סיכם הרמב"ן במה הוא חלק על הרמב"ם, וציין שיש לו ספק ביחס למצווה אחת:

ויש לי מנין מצוה מסתפק עלי, והוא שיראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצוה, להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בענין, והוא אמרו יתעלה "ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל איתו וכל העדה" (במדבר כז, כא), יצוה ביהושע שהוא המושל הראשון, אשר הוא פקיד על העדה שישאל באורים ותומים ועל פי משפטם יוציאם ויביאם, וכן בכל השופטים והמלכים. וכן אמרו בגמרא בברכות (ג ע"ב) וסנהדרין (טז ע"א) כשהיה דוד המלך מצוה לכו ופשטו ידיכם בגדוד ששואלים באורים ותומים, ומזה אמרו אין נשאלין אלא למלך או לבית דין, ולמי שהציבור תלוי בו שנאמר "ולפני אלעזר הכהן יעמוד" זה מלך, "וכל בני ישראל" זה משוח מלחמה ומי שצורך הציבור תלוי בו, "וכל העדה" אילו בית דין. ומן הלשון הזה נראה שהוא צוה לדורות. והנה הרב עצמו כתב

16 אחרונים נוספים כתבו על היציאה למלחמת רשות: הרב שלמה גורן, שו"ת משיב מלחמה, א, עמ' קו-קלח, וכן: תורת המקרא, עמ' 379-380; הרב שאול ישראל, "מלחמת רשות וגדריה", עמוד הימיני, עמ' קמז-קנד, קפד-קפה, רח-רט; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, יט ס' מו; כ ס' מג; הרב נריה גוטל, "יציאה למלחמת רשות", ממשפטי המלוכה, עמ' 151-168.

17 בפסקי תוספות סנהדרין פרק א אות לה, כתב: "מלחמות הרשות בעי מלך ומשוח מלחמה".

בהקדמתו למצות (סוף שורש יד) כלשון הזה: "וידוע שהמלחמות וכיבוש הארצות לא יהיה אלא במלך ובעצת סנהדרין גדולה וכהן גדול כמו שאמר 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד'". וזו באמת מצוה לא עצה בלבד, והיא לדורות. ובראשון של סנהדרין שהיו חוקרים על מאמרים שאין מוציאים למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד אמרו "וכל העדה" אלו סנהדרין, ודילמא לסנהדרין הוא דאמר רחמנא דלשאלו באורים ותומים, ונשאר כן.

הרמב"ן הסתפק האם יש להכליל במניין המצות את המצווה להישאל באורים ותומים בעת יציאה למלחמת רשות או מצווה. הרב יצחק דיליאון (מגילת אסתר שם) לא הסתפק בדבר ולפיו יש למנות כמצווה את חובת השאילה באורים ותומים:

כי סברת הרמב"ן נכונה בזה, שהשאלה באורים ותומים תהיה מן המצוות הנוהגות לדורות, ויש לנו להביאה במנין.

דברי הרמב"ן הללו לכאורה לא תואמים את דברי הגמרא (טז ע"א) ממנה עולה שרק במלחמת רשות יש צורך לדון אם צריך להישאל באורים ותומים,¹⁸ אך לגבי מלחמת מצווה לא הוזכר הדבר לא במשנה ולא בגמרא.¹⁹ יתרה מזאת, הרמב"ן (ספר המצוות מצוות עשה ד), האריך להסביר את אופייה ותוכנה של מצוות יישוב ארץ ישראל, ויסוד דבריו הוא שמצוות יישוב ארץ ישראל "זו היא שחכמים קוראים אותה מלחמת מצווה", ובסיס המצווה כתב שזו "מצוות עשה לדורות נתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות". ולפני כן: "הרי נצטוינו בכיבוש בכל הדורות". אם מצוות יישוב ארץ ישראל היא ביסודה מלחמת מצווה, הרי שאין ביכולתנו לקיימה מאחר שאין לנו אורים ותומים. אם כן, מהי כוונת הרמב"ן שמצוות יישוב ארץ ישראל נוהגת לדורות, הלא מאז חורבן בית ראשון אין לנו אורים ותומים (יומא כא ע"ב). בנוסף לכך, אם מלך או מי שהעם ברשותו צריך לשאול באורים ותומים לפני יציאתו גם למלחמת מצווה, יוצא שכל ימי בית שני כולל תקופת החשמונאים וכן אחרי החורבן בימי מרד בר כוכבא, אי אפשר היה לצאת ולהילחם מלחמת מצווה מפני שלא היו בדינו אורים ותומים, וגם כיום אין להחשיב את מלחמות ישראל ושיבתנו כאן בארץ כמלחמת מצווה מפני שאין בדינו אורים ותומים?²⁰

ניתן ליישב שאמנם יש מצווה לשאול באורים ותומים על מנת לצאת למלחמת מצווה, אבל זה רק כשיש אורים ותומים, אך כשאין בדינו אורים ותומים, אין זה מעכב. תשובה זו מתאימה לדברי רבנו יונה (יד ע"ב ד"ה מתני דלא; כ ע"ב [ההסבר השני]), שכתב שבמשנה לא מופיעה החובה להישאל באורים ותומים מפני שבבית שני היו יוצאים רק על פי מלך וסנהדרין מפני שלא היה אורים ותומים, ואין זה מעכב.²¹ ביישוב דברי הרמב"ן הקשים הללו, נראה להציע שתי אפשרויות:

18 הרמב"ן הזכיר במקום נוסף (דברים יא, כד) את הצורך להישאל באורים ותומים במלחמת רשות. הרמב"ן הסביר מדוע מעמדה של סוריה הוא ככיבוש יחיד (גיטין ח ע"ב; עבודה זרה כא ע"א): "והטעם, כי דוד כבש אותה ברצון נפשו שלא שאל באורים ותומים ולא נמלך בסנהדרין כי היה חייב להוריש כל שבעת הגוים בתחילה, ואחרי כן אם ירצה ילך אל ארץ אחרת".

19 הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, חושן משפט, ב, סי' עח) כתב: "ענין מלחמה כיון שנוגע לפקוח נפש, צריך ציווי מיוחד ואורים ותומים וסנהדרין אף במלחמת מצווה כמלחמת עמלק, ומוכרח זה מהא דוד ושלמה וכל מלכים הצדיקים לא יצאו להלחם בעמלק וזה דבר ברור ומוכרח שלא שייך לפלוג על זה, ורק כשנפלו העכו"ם על ישראל כהא דאנטיוכוס מלך יון וכדומה, שהוא להצלה עשו מלחמה בבית שני". לפיו, במלחמת מצווה – עזרת ישראל מיד צר, אין צורך באורים ותומים וסנהדרין, אך במלחמת מצווה כמו מלחמת עמלק צריך סנהדרין ואורים ותומים. הר"מ פיינשטיין כתב שדוד המלך לא יצא להילחם בעמלק, אך אדרבה נראה שהבסיס לדבריו שבמלחמת עמלק יש לשאול באורים ותומים, הוא ממה שעשה דוד המלך. עמלק כבשו את הנגב וצקלג ואף שבו שתיים מנשות דוד (שמואל א ל, א-ו). דוד שאל באורים ותומים האם להילחם בעמלק, וקיבל תשובה חיובית (שם ז-ח). אכן שלמה המלך לא יצא להילחם בעמלק, כי לא היה צורך בדבר: "ושלום היה לו מכל עבריו מסביב" (מלכים א ה, ד) "ועתה הניח ה' אלוקי לי מסביב אין שטן ואין פגע רע" (שם יח). ראה בשיעור כט: שלוש מצוות: מלך, עמלק, בית הבחירה. 20 ראה: הרב יהושע מנחם אהרנברג, תחומין, י, עמ' 28-29, הרב עובדיה יוסף, שם, עמ' 43; הרב שאול ישראלי, שם עמ' 58; הרב יהודה גרשוני, משפט המלוכה, עמ' קכט-קמ.

21 דברים דומים כתב גם הרא"ה קוק, שו"ת משפט כהן, עמ' שלו-שלו, אם כי בעניין אחר, אך הוא קשור גם לדין זה, עיי"ש.

א. הרמב"ן לא הסתפק בשאלה האם מלך צריך לשאול באורים ותומים כדי לצאת למלחמת מצווה או רשות. ספקו הוא, האם מלך או שופט או מי שהעם ברשותו, צריך לשאול באורים ותומים לפני שהוא עושה מעשים שהם חשובים ומרכזיים בחיי עם ישראל. את דברי הרמב"ן יש לקרוא ולהבין כך: "למי שהעם ברשותו – להוציאם למלחמת רשות או מצוה". המשפט "להוציאם למלחמת רשות או מצוה" הוא תיאור מעמדו וכוחו של מי שהעם ברשותו, אך אין משפט זה חלק מהספק בו הסתפק הרמב"ן. הרמב"ן רצה לומר שאם הממונה על העם אינו מלך וגם אינו שופט, אלא הוא משהו שנתמנה על ידי העם, תוקף מינויו הוא בכך שיש לו יכולת להוציא למלחמת רשות או מצווה. הרמב"ן נצרך לבאר את מעמדו של מי שהעם ברשותו, מפני שהתפקיד המרכזי של מלך הוא להוציא את העם למלחמה וכפי שהעם אמר לשמואל: "ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו" (שמואל א ח, כ). אם ממנים משהו לתפקיד ציבורי ממלכתי, קביעת מעמדו כמקביל למלך ולשופט על אף שאיננו כזה, הוא ביכולתו להוציאם למלחמות. אך ההתלבטות של הרמב"ן היא בעיקרה בנוגע למלחמת רשות, האם למנות את השאילה באורים ותומים כמצווה במניין המצוות או לא.

ב. אפשרות נוספת להסביר את דברי הרמב"ן, היא על פי פיסוק אחר של דברי הרמב"ן:

ויש לי ענין מצוה מסתפק עלי והוא, שיראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם למלחמת רשות, או מצוה להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בענין.

הרמב"ן הסתפק אם מנהיג – מלך, שופט ומי שהעם ברשותו, כשהוא רוצה להוציאם למלחמת רשות בלבד, האם הדבר בסמכותו הבלעדית והוא יכול להוציאם למלחמת רשות על פי רצונו מבלי להתייעץ באחרים, או שהוא מצווה לשאול באורים ותומים ורק כך יכול להוציאם למלחמת רשות.

יש להטיל פסיק בין המילים 'למלחמת רשות' לבין המילים 'או מצוה להיות שואל...'. אין משמעות המילה 'מצוה' כשם תואר לסוג של מלחמה, אלא פעולה שמוטלת על מנהיג העם. ייתכן שיש לקרוא גם את המילה מצוה בצורה אחרת – מצווה (בניין פועל). הרמב"ן מסתפק בכך מפני שבמשנה לא כתוב במפורש שמלך שרוצה להוציא את העם למלחמת רשות צריך להישאל באורים ותומים, התנאי היחיד הכתוב במשנה הוא, אישור סנהדרין, אבל לגבי אורים ותומים המקור היחיד הוא ממעשה דוד. הרמב"ן הרחיב להסביר את הסוגיה כדי להוכיח שבמלחמת רשות יש חובה לשאול באורים ותומים וזו מצווה, אך הוא הסתפק אם היא מצווה שיש למנותה בספר המצוות.

כאמור, הרמב"ם לא מנה זאת בספר המצוות, מפני שלפיו זו רק רשות לשאול באורים ותומים לפני יציאה למלחמת רשות, אך אין מצווה בדבר. ועל כך נחלק עליו הרמב"ן. לפי הרמב"ן זו חובה – מצווה לשאול באורים ותומים לפני יציאה למלחמת רשות וכפי שגם עולה מפירושו לתורה, אך הוא מסתפק אם יש למנות זאת בספר המצוות.

על פי שתי האפשרויות שכתבנו להסביר את דברי הרמב"ן, אין כל סתירה בין הדברים הללו לבין דברי הרמב"ן בספר המצוות (מצוות עשה ד), ואין כל צורך להישאל באורים ותומים לשם יציאה למלחמת מצווה. לפי הרמב"ן מצוות עשה להילחם על ארץ ישראל נוהגת בכל הדורות ואפילו בזמן היותנו בגלות דהיינו לאחר חורבן הבית ובוודאי גם ללא אורים ותומים, וגם כיום מצווה זו בעינה ובתוקפה עומדת.

ה. הייעוד של האורים ותומים

הרב יעקב אריאל (דברי ברכה לספרי: מלכות יהודה וישראל) הוסיף שאכן במלחמת מצווה אין צורך לקבל הדרכה שמיימית, אך בכל זאת מצינו במקרא ששואל ודוד שאלו באורים ותומים גם במלחמת מצווה. זאת מפני שגם במלחמת רשות האורים ותומים אינם קובעים האם לצאת למלחמה או לא, אלא שואלים בהם כדי לדעת אם יש סיכוי להצלחה או לא. לכן גם במלחמת מצווה יש מקום לשאול בהם שהרי אם אין סיכוי

להצליח או אם צפויה חס ושלום מפלה, אין שום מצווה לפתוח במלחמה כזו, ובמלחמת רשות קל וחומר. ההוכחה לכך היא מהמסופר (שמואל א יד, יח-כ) על שאול המלך:

ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלוקים כי היה ארון האלוקים ביום ההוא ובני ישראל. ויהי עד דבר שאול אל הכהן וההמון אשר במחנה פלשתים וילך הלך ורב. ויאמר שאול אל הכהן אסף ידך. ויזעק שאול וכל העם אשר אתו ויבאו עד המלחמה והנה היתה חרב איש ברעהו מהומה גדולה מאד.

כאשר המהומה הייתה רק בתחילתה, ועדיין לא ידע שאול אם הסיכוי לנצח ברור או לא תכנן לשאול באורים ותומים. אך כאשר ראה שאול שבמחנה פלשתים רבתה המהומה ושיש סיכוי ברור לנצחם, רצה לנצל את ההזדמנות הנדירה ואת המומנטום ולכן ויתר על השאילה באורים ותומים.

היוזמה לצאת למלחמה היא של המלך ובהתייעצות ובהסכמה עם הסנהדרין, ואילו השאלה באורים ותומים יכולה לסייע להחלטה האם לצאת או לא, ע"פ מידת הסיכוי להצליח או לא. המחלוקת בין הרמב"ם לבין הרמב"ן היא האם למנות את השאלה באורים ותומים כמצווה בפני עצמה כדברי הרמב"ן, או שזה חלק ממצוות המלחמה כדברי הרמב"ם.

יש להעיר שבמדרש (ויקרא רבה, פרשת אמור פרשה כו) נאמר: "על חמש חטאות מת שאול" ואחד מהם הוא: "ויאמר שאול אל הכהן אסף ידך" (שמואל א יד, יט).

מדרש אחר חدد בנקודה זו את ההבדל בין שאול לדוד (מדרש תהלים מזמור כז):

כשהלך שמואל למשוך את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגין אותו לפני הקדוש ברוך הוא, ואמרו ריבוננו של עולם מפני מה נטלת המלכות משאול ונתת לדוד? אמר להם: אני אומר לכם מה בין שאול לדוד. שאול הלך ושאל באורים ותומים, כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף ידך, ולא המתין עד שיגמור את הדבר, שנאמר "ויהי עד דבר שאול אל הכהן... ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך" (שמואל א יד, יט). אבל דוד בשעה שראה את הפלשתים באין עליו בעמק רפאים, מיד התחיל לשאול באורים ותומים, שנאמר "ויוסיפו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים. וישאל דוד בה' ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם ובאת להם מול בכאים" (שמואל ב ה, כב-כג), אין לך רשות לפשוט יד בהן, אפילו אם היו קרובין אצלך, עד שתראה ראשי האילנות מנענעין, שנאמר "ויהי בשומעך את קול צעדה בראשי הבכאים" (שם כד), ולא מאחריהן, "אז תחרץ כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים"... כיון שבאו פלשתים, היו ישראל רואין אותן, ולא היו רחוקין מהם אפילו ארבע אמות, אמרו ישראל לדוד: למה אנו עומדין? אמר להם: כבר נצטויתי מן השמים שלא לפשוט יד בהם, עד שנראה ראשי האילנות מנענעין. ואם נפשוט יד בהן מיד אנו מתין, ואם אין נפשוט יד מהן מיד הורגין אותנו, ומוטב שנמות צדיקים ולא נמות חייבין. אלא אני ואתם נתלה עינינו להקב"ה. מיד נדדו כל האילנות, ומיד פשטו בהם, שנאמר "ויעש דוד כאשר צוהו אלוקים ויך את הפלשתים" (שם כה). אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת: ראו מה בין דוד לשאול, מי גרם לדוד שניצל, דברו של הקדוש ברוך הוא שקיים והאיר לו, לכך נאמר "נר לרגלי דבריך".

כאמור, אין חובה להישאל במלחמת מצווה באורים ותומים, ודוד המלך שאל וקיבל תשובה רחבה יותר, מהיכן לעלות מול פלשתים ובאיזו נקודת זמן בדיוק. האמונה התמימה והברורה בדבר ה', היא הייעוד הגדול של האורים ותומים, וכדברי הרא"ה קוק (מציאות קטן, אות שעג [עמ' תקטו]):

ענין אורים ותומים שפירשו חז"ל (יומא עג ע"ב) שמאירים דבריהם ומתמימים דבריהם. בפשוטו י"ל דהיינו כמו שקדושת האורים ותומים פעל להודיע ולהוציא לאור משפט, לדעת איך יתנהגו בדברים הגדולים שעליהם היו נשאלים בו, כמו כן היה בכח קדושתו לפעול הוצאת הדבר ההוא לפועל. וזהו אורים "שמאירים דבריהם", להודיע מראש אחרית, ותומים ש"מתמימים" והוציא הפעולה בשלמותה

לאור (מדרש הגדול, במדבר כז, כא). על כן כתוב בשאלה "ושאל לו במשפט האורים" (במדבר שם) ולא נזכר תומים, משום דכח התומים אינו מתייחס לשאלה, כי אם להוציא דבר לפעלו, ע"י קדושת השי"ת החופף עליו בזה הענין.

סיכום

- א. **מלחמת מצווה:** מלך, שופט או כל מנהיג שמוסכם ומקובל על העם יכול להוציא את העם למלחמת מצווה, ואין הוא צריך אישור של סנהדרין ולא של אורים ותומים. גם הרמב"ן סבר כך, והרמב"ן לא התכוון לומר שיש מצווה או חובה להישאל באורים ותומים לפני יציאה למלחמת מצווה.
- ב. **מלחמת רשות:** מלך, שופט או כל מנהיג שמוסכם ומקובל על העם יכול להוציא את העם למלחמת רשות. לפי חלק מהראשונים, המלך צריך אישור של סנהדרין, ולפי אחרים זוהי רק נטילת סמכות כדי לכפות את היציאה למלחמה על העם אבל לא על עצם היציאה, לפי פרשנים אחרים זו היא רק נטילת עצה וברכה מהסנהדרין אך לא קבלת רשות.